

İBRAGİMOVA, Ra'no (2014). "Alişir Nevai'nin Eserlerinde Bilim Kurgusal Unsurlar". *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*. 26-28 Mayıs 2014. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.461-467 (<http://bilgelerzirvesi.org>).

Ra'no İBRAGİMOVA*

ALİŞİR NEVAİ'NİN ESERLERİNDE BİLİM KURGUSAL UNSURLAR

Alişir Nevai'nin yaşadığı dönemde robot televizyon, tablet bilgisayar, skayplar yoktu, uzaya gidilmemişti. Ama halk arzu bunları arzu etmişti, yalnızca halkın arzusu kurgu dairesinde kalmıştı.

A. Nevai halk arzusunu, kendi gayelerini ifade ederken kurgusal: "düş görmek", "aynada görmek", "suda görmek" gibi sihirli masallara has kurgusal unsurların yanı sıra bilimsel kurgusal unsurlardan de geniş şekilde faydalanmaktadır. Bunlar: "ömrü uzatan sıvı", su altında, 100 gün boyu içinde durulması mümkün olan "cam kutu", "yüzen şehir", "İskender'in aynası", içi parlatici madde ile doldurulmuş "balon", "demir adam"dır.

A. Nevai'nin eserlerindeki kurgusal unsurlara has nokta: a) gerçek hayat tasviri kurgu ile bağlantılı şekilde kendini göstermektedir. b) O halk arzusunun gerçekleşmesi yolunda basamak vazifesi görmesi mümkün kurgusal hipotezleri ileri sürer. c) A. Nevai'nin eserlerindeki kurgusal unsurlar, günümüzde robot, batiskaf, su altı gemisi, yürüyen merdiven şeklinde hayata geçmiştir ve sanatsal kurgu şekli, özellikle de Özbek kurgusunu oluşturmada temel vazifesi görmektedir. Fikrimizi A. Nevai'nin "Ferhad ve Şirin", "Seb'a-i seyyar", "Sedd-i İskenderi"⁴⁸⁵ destanlarında kullandığı kurgusal örnekleri tahlil etmek suretiyle tedkik ettik.

A. Nevai'nin destanlarındaki a) kurgu ile gerçekliğin kendi aralarında bağlantılandığı noktada meydana gelen kurgusal örnekler:

* Prof. Dr. Özbekistan İlimler Akademisi.

⁴⁸⁵ A. Nevai'nin "Hamse"sinde yer alan destanların genel istikameti, A.Hayitmetov'un «Nevai eserlerinin metodu meseleleri», S.Erkinov'un Nevai'nin "Ferhad ve Şirin"i ve onun tahlili, A.Qayumov, S.G'aniyeva, I.Xaqqulov ve pek çok Nevai uzmanı bilimadamının eserlerinde geniş ve ayrıntılı şekilde incelenmiştir.

Nevai'nin eserlerinde kurgu mevzusu ise ilk defa Prof. Dr. A.Hayitmetov'un «Alişir Nevai ve kurgu» makalesinde ele alınmıştır.

kurgusal mahluklar Ye'cüc me'cüc'lere karşı İskender seddinin inşa edilmesi. Bu sedde kurgusal renklerin yanı sıra orta çağ inşaatlarına özgü karakter taşıyan özellikler mevcuttur; b) sihirli masallar, bilimsel kurguya has çizgilerin yer aldığı durumlar. c) destanda toplumsal meselelerin ele alındığı yerlerde romantik ve kurgusal renklerden faydalanmaktadır; ç) tarihi şahıs olan karakterler muhafaza edilmek suretiyle, bunlara kurgusal özellik vermektedir; d) devleti şahsız tasavvur edememe durumu Nevai'nin görüşlerindeki ütopyik tarafı teşkil etmektedir. Bu elbette, dönemin şartlarıyla izah edilebilir. Bu kapsamda gerçekliğe riayet edilmiş, ayrıca adil şah hakkındaki Nevai'nin düşünceleri romantik renklerle verilmiştir. Abartıyla verilen yerlerde masallara özgü çizgileri teşkil etmiştir. e) Ferhad'ın yetişmesine ilişkin bölümlerde kurgunun epik yönlerini kullanmaktadır. Yani, Ferhad her saat büyür, üç yaşında on yaşındaki çocuk gibi olur, yayı ikiye katlayıp, halka haline getirir v.s.

Ferhad karakterinin tasviri gerçeklik zeminine sahiptir. O, bir yıl içinde Kur'an'ı ezbere bilir hale gelir, herhangi birinin bir saatte yapabileceği bir işi bir dakikada gerçekleştirir. Destanın ana kısmına gelindiğinde, masallara has kurgusal unsur peyda olur. Bu sihirli "ayna"dır. Onun sırrı arka tarafında beyan edilmiştir. Bu sırra göre, aynaya sahip olan kişi ondan kendi kısmetinde bulunan şeyleri görebilmektedir.

A. Nevai "Sedd-i İskenderî" destanında da sihirli aynaya müracaat eder. İskender'e sunulan ayna insanlar arasındaki anlaşmazlıkları bertaraf eder ve hak ile haksızlığı ayırmaya yardımcı olur.

A. Nevai aynanın kâşifin İskender olduğunu söylemektedir. Kitabı okuyanlar aynanın mevcut olduğuna inanç kesp ederler. Bu inancı kesinleştirmek için şair aynayı 400 âlimin birlikte yaptıklarını belirtir.

A. Nevai destanlarında kurgusal unsurlar olarak "semender yağı"nı, "mühre sıvısı"nı kullanmaktadır. Bu sıvı Ferkad'ın babasına Sokrat tarafından sunulmuş olup, bunun özelliği insan ömrünü uzatabilmesidir. Destanda kurgusal sıfatla yoğrulan "kılıç" ve "yay"dan başka, tasvir edilmekte olan olayları daha da inandırıcı hale getirebilmek için "kara renk"ten de çokça faydalanmaktadır. İlginç olanı şudur ki, aynı kara rengin birkaç muhtelif çeşidi verilmektedir.

A. Nevai eserlerindeki kurgusal unsurların ikinci türü bilimsel temele sahiptir. Bunların altında bilinen teknik gaye yatmaktadır ki, bu gayelerin bazıları bizim dönemimize geldiğinde artık gerçekliğe dönüşmüş durumdadır.

İşte böyle gayelerden biri “Sedd-i İskenderi” destanındaki ayna detayı ile bağlantılıdır. Nevai halkın arzu ve dileklerini tasvirlemekle kalmaz, bunlarla aktif olarak ilgilenir de. Çin hükümdarı tarafından sunulan ayna İskender’de yeni bir fikir uyandırır. O âlim ve fazılları toplayarak, “Âine-i İskenderi”yi yapar. İskender tarafından icat edilen bu ayna XX. yüzyıla geldiğinde patenti alınan televizyonun prototipidir⁴⁸⁶.

Nevai hayati ihtiyaçlar düşüncesiyle “su çıkarma”, “denizin dibindeki sırları öğrenme” gibi meseleleri kurgusal yollarla halletmiştir. Kurgu bu tür meseleleri çözümlenmek yolundaki ilk adımdır. Bu konunun bir yönü. Bunun dışında, rivayetlere bakıldığında, İskender denizler konusundaki veziri Nearh ile cam pencereleri olan bir kutuda denizin dibine iner. Bu “yüzücü” aparat Aristo’nun projesine göre hazırlanmıştı.⁴⁸⁷ İskender’in camdan yapılmış bir kutu içinde suyun altına inmesiyle ilgili kurgusal unsurun Nevai’nin eserinde yer almasında yukarıda belirtilen rivayetin kaynak vazifesi görmesi mümkündür.

Nevai’nin desteklediği kurgusal unsurların temelinde onun dünya biliminden haberdar olmasının yanı sıra, halkın hayalinde yer edinen kahramanlar, yani deniz altı “akılları”: su şahı, su perileri ile iletişimde olmanın ezelden beri insanların ilgisini çekmekte olması da yatmaktadır.

Bunun dışında, bugünden yüz yıl önce taşlara oyulan bas-rölyef de korunmuş durumdadır. Bu bas-rölyefte suyun altında yatıp, suyun dibindeki havadan nefes almakta olan Suriyeli bir savaşçı tasvir edilmiştir. XIV. yüzyıl Fransız minyatüründe ise cam kutunun içine giren İskender’i görmekteyiz. Alishir Nevai’nin bu tür tarihi olgulardan haberdar olmuş olması ihtimalden uzak değildir.

A. Nevai’nin “demir adam”ı kurgunun en iptidai şekli idi. Demir adam hususunda fikir yürütürken, şair onu ayrıntılı şekilde tasvir etmeye gayret etmektedir. A. Nevai kurgusal durumları tasvir ederken, sonsuz bir netliğe ulaşır. Bu durum şundan anlaşılmaktadır ki, öncelikle şairin bizzat kendisi bu durumun şahidi olmuş olan kişi nokta-i nazarından resmedilmektedir. Mesela A. Nevai Ehrimen’in yaşadığı vadiyi tasvir ederken, onun çok dehşetli olmasından dolayı kendisinin bile aklının yerinden çıkmak üzere olduğunu

⁴⁸⁶ Bertels, E.E. Seçme eserler: Nevai ve Cami. -M.: 1965. -C. 169.

⁴⁸⁷ Diomidov M.N., Dimitriyev A.N., Derinliklerin fethi // Etnografya. -1972. -№ 6. -C. 6.

söylemektedir. Yahut İskender'in çölde karşılaştığı köpek sıfatlı vahşi hayvanların sayısının binlerce olduğu bizzat işittiğini yazmaktadır.

Sonuç itibariyle, o kurgusal bir manzara veya kurgusal bir kahraman yaratırken, okuyucuyu bu manzara veya kahramana inandırmak amacıyla bizzat kendisi bu kasidenin hakikat olduğuna garanti verir. Neticede edebi usul A. Nevai'nin eserlerinde tasvir edilen kurgusal durum konusunda okuyucuda inanç hissini uyandırmaya hizmet eder.

İkinci olarak, A. Nevai kendisinin yarattığı kurgusal duruma okuyucuyu daha da inandırmak, ona bir şekilde belgelilik rengi vermek amacıyla tasvir poetikasına muhtelif rakamları dâhil etmektedir. Mesela, Eflatun büyüçülük yapmaz, söz konusu durumdan kurtuluş yolunu bilimde, kitapta arar. Bu kitapta bir kalenin kapısının hangi yolla açılacağı ayrıntılı olarak tasvir edilmiştir. Bu betimlemeye göre, yapılması gerekli olan işlerden biri yer altındaki yolu bulunca, tam on yedi adım yürüyüp durulması gerektiğidir. On yedinci adımın atıldığı yerdeki duvarın üzerinde iki adet kapatıcı plaka vardır. Bunlardan biri rüzgârı, ikincisi ise alevi engeller. İşte bu kapatıcıların açılması ile rüzgâr eser ve kızgın güneşten kavrulan ülkeye hayat geri döner.

Ferkad da demir adama ulaşmak için çok ince ve dar bir patikadan geçmek zorundadır. Bu patikanın iki tarafı kayalık olup, azıcık olsun kenara yalpalanacak olsa, aşağıya düşülmesi mümkündür. Ancak sapsmadan, on bir bin adım sayılarak ileriye doğru yürünecek olursa, kaleye gelinir. Kaleden 100 adım beride bir kaya olup, bu yerinden oynatılırsa, kalenin kapısı açılır. Kalenin içinde ise demir adam bulunmaktadır. Demir adamı yenmek için 100 adım ötede durup, göğsünün tam ortasına yayla ok atmak gerekmektedir. Görüyoruz ki, A. Nevai bu manzarayı tasvir ederken rakamlara çok müracaat etmektedir. Bu rakamlarda herhangi bir sır var mıdır? Yahut öylesine, tesadüfi karaktere mi sahiptir? Bu rakamlarda belli bir sır olma ihtimali bulunmakla birlikte, şairin amacı yaratılan kurgusal vaziyete okuyucuyu inandırmak olmuştur.

“Titanic” gemisi A. Nevai'nin arzuladığı su altındaki şehrin çağdaş örneği olarak kabul edilir. A. Nevai tarafından sözü edilen İskender aynası malum manada uzak şehirleri, kâinattaki hadiseleri görmenin mümkün olduğu televizyona işaret etmektedir. Su çıkarma problemi de kurgusal yollarla halledilmektedir. Bu fantastik sığata sahip olan Ferhad çapasıdır.

Nevai Ferhad'ın maksadı yolundaki mücadelede onu Süheyl, Hızır ile karşılaştırıp, onun için kurgusal şartlar sağlarken, ikinci bir

yönden, hiçbir işe emeksiz, toplumsal gelişme, bilim ve fennin gelişmesi olmadan ulaşmanın mümkün olmadığı fikrini vermeye gayret göstermektedir.

A. Nevai destanlarında kurgudan yalnızca ilgi çekici ve okunur olması amacıyla faydalanmamaktadır. Kurgusal kahramanlar, karakterin psikolojik, olağan üstü çizgilerini belirginleştirmek, onları meşakkatli sınavlar silsilesinden geçirmek yahut müşkül durumlardan kurtarmak için zaruri olduğu hallerde ona yardıma gelmektedir.

“Ferhad ve Şirin” destanındaki kurgusal motiflerin biri daha hilekâr kocakarı Yasumen karakteridir. O tam anlamıyla kurgusal bir karakter değildir. Ancak A. Nevai ona kurgusal özellikler yükler. Kocakarının hilesi o kadar büyüktür ki babanın kızını, oğulun annesini sevmesi, onun bir tek sözüyle insanın bütünüyle yok olması mümkündür. O büyücülükte Bukrat’ı bile geride bırakır. A. Nevai kocakarıyı gayri tabii sıfatların sahibi tarzında tasvir ederken, onun insani mahiyetini ve en önemlisi, Hüsrev’in çirkin dünyasını belirginleştirmeye muvaffak olur. A. Nevai işte bu tarzda ve bu sebeple destanının bedii yapısına bilimsel olmayan kurgusal unsurları da dâhil eder.

Bu itibarla, kurgusal motifleri realist yolla ispatlamak A. Nevai’nin edebi üslubunun kendine özgü yönlerinden birini teşkil etmektedir. Kurgusal motifleri tasvir etmekteki A. Nevai’nin edebi üslubuna özgü başka bir özellik daha şudur ki, onun eserlerinde yer alan kurgusal unsurların temelinde objektif gerçekliğin birtakım çizgileri yatmaktadır. Bu nelerde görünmektedir?

İskender Mağrib’i zapt edince, kendi Vatanı olan Rum’a Kirvan ülkesi yoluyla döner. Kirvan ahalsinin durumunun oldukça kötü vaziyette olduğunu görür. Bunun sebebi, Kirvanlıların dağda ikamet eden Ye’cüc me’cücülerin baskısına maruz kalmasıydı. Ye’cüc me’cücüler yılda iki defa bu ülkeye hücum düzenler, ahaliye katliam uygular, onların evlerini barklarının tarumar eder, kendilerini de yerlermiş. Bilindiği üzere, tarihte Ye’cüc me’cüc veya buna yakın herhangi bir mevcudat olmuş değildir. Her ne kadar “Ye’cüc me’cüc” tabiri mevcut olmuş ise de, bu aslında A. Nevai’nin kalemine ait kurgusal bir karakterdir. Burada şunu da vurgulamak lazımdır ki, A. Nevai’nin yarattığı söz konusu timsal Özbek edebiyatında bilim kurgu karakter yaratma konusundaki ilk girişimlerden biriydi.

A. Nevai felaket getiren kişileri Ye’cüc me’cücüle kıyaslar. Destandaki karınca şeklindeki mahlûkların kurgusal karakteri de dikkate değerdir. Pek çok deniz ve şehirleri zapt eden İskender

Mağrib'e doğru yol alırken bir çölden geçer. Çölde ite benzer, ancak karınca şekilli dehşet verici hayvanlar görür. İskender oralı insanlara buranın ikliminin durumunu sorar. Bunun üzerine bir kişi ona çölün öbür tarafında vahşi insanların yaşadığını, onların arada sırada gelip, hücum ederek ahaliye eziyet ettiğini; bu vahşi insanların on gün boyu aralıksız olarak uyduklarını, on gün boyu ise uyanık kaldıklarını, onları karınca şekilli hayvanların koruduğunu anlatır. Vahşiler memleketinin öte sınırında iki büyük dağ olup, bunlardan biri kızıl altından, ikincisi ise gümüştenmiş. Ama o tarafa vahşi insanlar yüzünden geçilmesi mümkün değilmiş, onlar hiç kimseyi buraya yaklaştırmazlarmış.

A. Nevai bu mahlukların kurgusal karakterini yaratırken, onlarda muhtelif vahşi hayvanlara ait yönler görür ve ayrıca işte bu hayvanlara özgü alametleri bir noktada toplayarak, karıncaya benzer mahlukların kurgusal portresini çizer.

“Sedd-i İskenderî” destanında kullanılan kurgusal motiflerden biri de Keşmir olayı ile bağlantılıdır. Keşmir şahı Mallu İskender'e boyun eğmekten kaçınmış, kendisinin demir kapılı, gayet korunaklı kalesine kapanır. O kalenin etrafındaki havayı sihir yardımıyla “çalıp”, onu cezireme vilayetine dönüştürür. Nefes almanın zorlaşması sebebiyle İskender'in orduları kaleye yaklaşma imkânından da mahrum kalırlar.

İskender Keşmir şahını yenme yollarını arayıp, âlimlerle istişare eder. Onlar ilim ve hikmetin bu konuda yardıma geleceğinin mukadder olduğunu söylerler. Onların teklifi ile içine patlayıcı ve yanıcı maddeler konulmuş bir balon yapılır. Balona yerleştirilen fitillerin yakılması ve ardından bunların düşmanın kalesine atılması ile engeller bozulur ve Keşmir şahının sihri berbat olur.

A. Nevai eserlerinde dev, ejderha gibi halk masalları için geleneksel özellik taşıyan kurgusal unsurlarla bir arada günümüzün bilim kurgu edebiyatının önemli motifleri ve görüntüleri de geniş yer almaktadır. Bu destanların bedii yapısındaki yukarıda sözü edilen cihetler, kuşkusuz ki, kurgu ile doğrudan bağlantılıdır. A. Nevai'nin “Seb'a-i seyyar” destanındaki kurgusal bir tasvir olan hünerli usta Zeyd Zehhab'ın padişah için yaptığı muhteşem altın tahtın tasviri A. Nevai eserlerindeki kurgusal yönlerin köklü örneklerinden biridir.

- ...Taht yapısı itibariyle 8 kenarlı olup, şahın oturacağı yer, yeryüzü kadar genişti. Tahtın köşelerinde sekiz adet minaresi olup, bunların dört tanesi yüksekte ve dört tanesi alçakta idi. Alçaktaki minarelerinde konuşma öğretilmiş dört tane papağan ve yüksekteki minarelerinde dört adet tavus kuşu dururdu. Tahtın etrafı mücevherler

ile bezenmiş olup, altın merdiveni de sekiz basamaklıydı. Kuyumcu tahtı öylesine bir sanatla yapmıştı ki, eğer Cemşid mertebeli şah bu tahta çıkacak olursa, basamakları onun adımını koymasına için alçalır, birbirinin üzerine yatarı. Şah bu sekiz basamağın hepsine basıp geçerek, kendi tahtına oturduğunda, basamaklar yine yükseğe kalkardı. Şah oturduğunda dört tane papağan birden dile gelirdi. Tahtın ayakları sekiz adet sütundan ibaret olup, adeta taht sekiz kat gökyüzünün üzerinde durur gibiydi. Şah hangi tarafa bakarak oturmak isterse, küçük bir işaretle taht o tarafa doğru dönerdi. Tahtın dönmesi için hiç kimsenin zahmet etmesi şart değildi. Görüyoruz ki, bugünün yürüyen merdivenleri, yerinizden kımıldamadan yönettiğiniz uzaktan kumandalar gibi reel olguların kurgusal varyantını A. Nevai oldukça eskiden hayata geçirmişti.

A. Nevai'nin destanlarına doğrudan doğruya halk masalları ve rivayetlerden giren unsurlardan dev, ejderha, Ehrimen gibi şeyler masal türünün ölçütlerine sadık kalır ve kendisinde masal poetikası için karakterli hususiyetleri barındırır. Bilimsel altyapıya sahip olan kurgusal motifler, bunlar her ne kadar masalsı bedii kıyafette şekillenseler bile, fen ve teknolojinin bugünkü başarıları ile belli oranda uyum sağlamaktadır.

Demek ki, kurgusal motifler, yukarıda kaydedildiği üzere, Özbek kurgusu, özellikle de bilim kurgu edebiyatının meydana gelmesi ve gelişmesi için önemli kaynaklardan biri olarak belli bir ehemmiyete sahiptir.